

ZAČLENĚNÍ KULTURY DO VZDĚLÁVÁNÍ NESLYŠÍCÍCH ŽÁKŮ ZŠ V ČESKÉ REPUBLICĚ, FRANCII A ŠVÉDSKU

THE EMBODIMENT OF CULTURE INTO THE PRIMARY EDUCATION OF DEAF PUPILS IN THE CZECH REPUBLIC, FRANCE AND SWEDEN

Mariana KOUTSKÁ

Katedra speciální pedagogiky, PdF MU, Poříčí 7, Brno, 603 00, Česká republika, mariana.koutska@gmail.com

Abstrakt: *Kultura a témata, která se ke kultuře váží, jsou klíčová pro kurikulární reformu napříč evropskými státy. Kulturu zohledňují vzdělávací oblasti týkající se umění, mateřského jazyka i historie; průřezová témata jako multikulturní výchova; klíčové kompetence zdůrazňující chápání kulturních hodnot jiných národů a konečně i očekávané výstupy související se znalostmi o našem kulturním dědictví. Otázkou je, jak je tato široká problematika předávána neslyšícím žákům ZŠ, kteří mají jako primární komunikační systém znakový jazyk; jak tuto problematiku zpracovávají učitelé jednotlivých předmětů a nakolik je kultura neslyšícím žákům blízká a uchopitelná.*

Tento příspěvek se pokusí zodpovědět tyto otázky s využitím některých výstupů výzkumu zaměřeného na začlenění kulturních institucí do vzdělávání neslyšících žáků v České republice, Francii a Švédsku, jehož cílem je odhalit faktory, které ovlivňují míru integrace tématu kultury do vzdělávání neslyšících žáků ZŠ.

Abstract: *Culture and cultural issues are crucial for new curricula reform across the European countries. Culture is taken into consideration in educational field related to art, mother tongue, history; cross-sectional subjects as multicultural education; key competences stressing understanding of cultural values of different nations; and finally to the prospective outcomes connected to cultural heritage. The question is how is this extensive issue transferred to deaf pupils who have sign language as their first communication system; how is this issue implemented into individual subjects; and to what extent is culture close and comprehensible to deaf pupils.*

This paper will answer to these questions by using some of the outcomes of a research focused on the embodiment of cultural institutions into education of deaf pupils in the Czech Republic, France and Sweden, which aim is to reveal factors that influence integration of the cultural issues into education of deaf primary school pupils.

Klíčová slova: *Kultura, neslyšící žáci ZŠ, kurikulum*

Key words: *Culture, deaf primary school pupils, curriculum*

Úvod

Veškeré vzdělání vychází z kultury, kterou jako společnost i civilizace sdílíme a z generace na generaci předáváme. Současná kurikula výrazně akcentují kulturní aspekty vzdělávání, neboť v multikulturní společnosti je stále důležitější chápat a respektovat to, co nás od ostatních odlišuje, ale i to, co s jinými lidmi sdílíme. Kultura a témata, která se ke kultuře váží, se prolínají nejnovější školskou reformou nejen v České republice, ale také ve Francii a Švédsku. Kultura je pevně začleněna jak do vzdělávacích oblastí týkajících se umění, mateřského jazyka i historie, průřezových témat jako multikulturní či mediální výchova, tak do klíčových kompetencí zdůrazňujících chápání kulturních hodnot jiných národů a konečně i do očekávaných výstupů souvisejících se znalostmi o našem kulturním dědictví.

Na překážky narazíme v případě, kdy se snažíme předat kulturní bohatství žákům se specifickými vzdělávacími potřebami a navíc žákům, kteří jsou představiteli jazykové menšiny. Je tento fakt zohledněn v národních kurikulech? Jsou neslyšícím dětem předávány informace o kultuře v cizím jazyce? Jak téma kulturního bohatství zprostředkovávají svým neslyšícím žákům jejich učitelé? Druhý problém představuje otázka, zda je v kurikulu zohledněna také kultura menšiny, ke které někteří neslyšící žáci patří. Mají tyto děti kromě obecné kultury přístup také ke kultuře Neslyšících a uměleckým projevům Neslyšících umělců?

Na následujících stranách se pokusím na tyto otázky odpovědět. V teoretické části příspěvku bude téma kultury a kulturních práv uvedeno do kontextu se vzdělávacími systémy neslyšících v České republice, Francii a Švédsku. A zaměřím se také na problematiku kultury Neslyšících v národních kurikulech. Praktická část příspěvku představí některé výstupy výzkumu, který proběhl jako součást zpracování disertační práce ve studijním programu Speciální pedagogika na Pedagogické fakultě Masarykovy univerzity pod vedením školitelky doc. Klenkové. Výzkumné šetření se zaměřilo na začlenění kulturních institucí do vzdělávání neslyšících žáků v České republice, Francii a Švédsku.

1 Teoretické zakotvení výzkumu

Na konci 20. století došlo napříč Evropou k mnoha reformám vzdělávacích systému jednotlivých států. Jedním ze spouštěčů těchto změn byla Bílá kniha vzdělávání, která vytvořila základ evropsko-unijní vzdělávací politiky. Změna se projevila především zacílením na klíčové kompetence a bojem proti sociální nerovnosti (Bílá kniha, 1995). Na základě této strategie začaly jednotlivé státy směřovat k inkluzivnímu vzdělávání a politice rovných příležitostí (Zeman, V. 2006). Tyto změny se samozřejmě projeví obrovským akcentem k rovnému přístupu ke vzdělávání, informacím i plnohodnotnému zapojení do společenského života. Po názorové i jazykové unifikaci během komunismu, jsme se – v rámci České republiky i v kontextu Evropské unie – aktivně začali zabývat tématem multikulturality a významem kultury a kulturních menšin pro náš život i pro náš vzdělávací systém.

1.1 Vymezení pojmu kultura

Kultura představuje celospolečenský fenomén a jedno z nejobtížněji definovaných pojmů vůbec. Je to především kvůli historickému vývoji tohoto slova v různých evropských jazycích, ale také proto, že termín kultura začal být používán ve velmi odlišných oborech a myšlenkových systémech. Od latinského významu kultivace (většinou zemědělské půdy) a úcty; přes francouzskou "couture", která se později stala vysokou krejčovinou, a "culture" odkazující na civilizaci; německý vliv "kultur", který význam slova posunul směrem k procesu civilizování a duševní kultivace a konečně i k současnému nejužívanějšímu významu pojmenovávajícímu projevy intelektuální a především umělecké aktivity (Williams, R. 1985). Již ve 40. letech 20. století se A. Blumenthal (1940) Americký Antropolog popsal problém s množstvím definic kultury s převažujícím odkazem na to, čeho člověk během historie dosáhl a co se předává z generace na generaci. Tento směr završila až doposud značně rozšířená obecná definice kultury: „*Kultura je složitý komplex, který zahrnuje znalosti, víru, umění, morálku, zákony, zvyky a jakékoli další schopnosti a zvyky, kterých dosáhl člověk jako člen společnosti.*“ (Blumenthal, A. 1940 s. 572).

Od 70. let 20. století je kultura v podobě materiálních i duchovních výsledků lidské činnosti nazývána kulturním vlastnictvím, kulturním bohatstvím, případně kulturním dědictvím. Podle Organizace Spojených národů pro výchovu, vědu a kulturu (dále UNESCO) má termín "kulturní vlastnictví" právní podtext, oproti termínu "kulturní dědictví", který odkazuje na zachování a přenos kultury následujícím generacím. T. Loulanski (2006, s. 209) definuje kulturní dědictví jako: „*historickou skutečnost, literární místo, národní identitu, (...) neformální a formální vzdělávání, podnikání a design.*“. Kulturní dědictví tedy zahrnuje místa, historická města, muzea, rukodělné výrobky, dokumenty a digitální dědictví, film, orální historii, jazyky, festivaly, rituály, hudbu, živé umění, tradiční medicínu, kulinařské recepty, sporty a hry a konečně literaturu. Pro potřeby tohoto příspěvku je kultura, respektive kulturní dědictví, redukováno na výtvořiny lidské činnosti, umělecké projevy, jazyk a literaturu. Tyto jsou totiž zprostředkovávány v některých předmětech a ve třech vybraných kulturních institucích – muzeu nebo galerii, divadle a knihovně.

1.2 Význam kultury v evropské vzdělávací politice

S kulturou a jejím předáváním úzce souvisí svobodný přístup ke kulturnímu dědictví, které po smluvních státech požadují mezinárodní úmluvy a národní legislativy. Kulturní práva jsou nedílnou součástí lidských práv. Vycházejí ze snahy ochránit podstatu lidské důstojnosti. Neboť kultura, zahrnující také paměť lidstva a v průběhu historie vyvinutá sociální schémata, tvoří základ pro vznik osobní i společné identity (Daniels, B. I. 2010). Z článku 22 a 27 Všeobecné deklarace lidských práv vyplývá, že každý má právo svobodně se účastnit kulturního života své komunity, těšit se z umění, sdílet a užívat výtvořiny technického pokroku. Úmluva o právech osob s postižením (dále CRPD) v článku 30 deklaruje: „*Právo osob s postižením na rovnoprávnou účast na kulturním životě.*“. Lidé s postižením by na základě těchto dokumentů měli mít přístup ke kulturním statkům, službám, divadlům, muzeím a knihovnám. Kromě přístupu k všeobecné kultuře přikládá CRPD zvláštní pozornost specifické kultuře Neslyšících: „*Osoby s postižením mají nárok, rovnoprávně s ostatními, na uznání a podporu jejich specifické kultury a jazykové identity, včetně znakových jazyků a kultury Neslyšících.*“ (CRPD, článek 30). Důsledkem této politiky je i vznik Evropské charty pro regionální a minoritní jazyky (dále ECRML) s požadavkem na členské státy EU ochraňovat a podporovat jazykovou a kulturní diverzitu, do které spadají i Neslyšící se svou vlastní kulturou a jazykem: „*Znakové jazyky by měly být uznány jako projev kulturního bohatství.*“ (ECRML, 1992, s. 182). Neslyšící tak mají v prvé řadě právo na přístup ke kultuře vlastní minority, kdy se znakový jazyk stává nástrojem předávání informací, ale také jedním z projevů kulturního bohatství;

společně s právem na plnohodnotný přístup k všeobecné kultuře. Z tohoto úhlu pohledu se na neslyšící v Evropě můžeme dívat jako na uživatele různých znakových jazyků, sdílejících vlastní národní kultury a zároveň mající vlastní specifickou kulturní identitu (Timmermans, N. 2005). Navíc jsou členské státy EU zodpovědné za rozvíjení, uchovávaní, ochranu a podporu jazykové a kulturní diversity: „*Znakové jazyky musí být uznány jako projev kulturního bohatství. Představují významný prvek evropského jazykového a kulturního dědictví.*“ (ECRML, 1992, p. 182). Neslyšící by tedy měli mít, v duchu znění Listiny základních práv i národních legislativ možnost rovnoprávného a účinného zapojení do všech oblastí života společnosti – přístup ke své vlastní kultuře i zapojení se do kulturního života většinové společnosti.

1.3 Status znakového jazyka v evropské jazykové politice

Jazyk je vnímán jako jeden z projevů kulturního dědictví. V souladu s ECRML patří evropské znakové jazyky mezi neteritoriální jazyky a mají být jako takové chráněny a podporovány coby evropské kulturní dědictví. Nadto podle CRPD (Článek 21) mají lidé s postižením mají právo na vzdělání bez jakékoli formy diskriminace a je výslovně prohlášeno: „*Lidé s postižením mají právo na sebevyjádření, což zahrnuje svobodu předávat a získávat informace a myšlenky skrze jakékoli formy komunikace včetně přístupných formátů, technologií a znakových jazyků...*“ Na druhou stranu tato úmluva ochraňuje a podporuje pouze jazyky, nikoli jazykové minority. Právě díky této mezeře v evropské jazykové politice jsou Neslyšící uživatelé znakového jazyka, coby příslušníci jazykové a kulturní minority, závislí na státu, který rozhoduje, jakým způsobem zahrne tuto specifickou skupinu do svého legislativního a vzdělávacího systému.

Znakové jazyky byly součástí lingvistického prostředí po několik staletí. Nicméně oficiálního uznání se jim dostalo teprve v nedávné době (viz tabulka č. 1). Nejprve byly díky výzkumu Williama Stokoe v 60. letech 20. století zařazeny mezi přirozené jazyky a posléze došlo k jejich uznání jednotlivými národními legislativami. Pouze švédský znakový jazyk (dále SSL) byl švédským parlamentem uzákoněn coby oficiální jazyk švédských neslyšících již v roce 1981, ještě před rezolucí Evropské unie v roce 1988 žádající jednotlivé státy o přijetí legislativy znakový jazyk zohledňující: „*Neslyšící musí být bilingvální, aby mohli plnohodnotně fungovat jak mezi sebou, tak ve společnosti. Bilingvismus v jejich případě znamená, že musí plynule ovládat svůj vizuálně-gestický jazyk a jazyk, který je obklopuje – švédštinu.*“ (Timmermans, N. 2005, s. 77). SSL se tak začlenil mezi oficiálně uznávané jazyky, přestože nepatřil do skupiny jazyků oficiálních národnostních menšin (Heikkilä, R. 2010). Podle švédského Jazykového zákona (2009:600) je veřejná správa zodpovědná za ochranu a podporu SSL. Navíc tento zákon zaručuje individuální přístup k jazyku: „*Osobám, které jsou neslyšící nebo nedoslýchavé, a osoby, které kvůli jiným důvodům vyžadují znakový jazyk, musí být nabídnuta příležitost učit se, rozvíjet a používat švédský znakový jazyk.*“ (2009:600, par. 14). Český znakový jazyk (dále ČZJ), který byl částečně uznán v roce 1998 prvním antidiskriminačním zákonem po sametové revoluci. Jako samostatný přirozený jazyk byl nicméně uznán až novelou předchozího zákona 384/2008 Sb. v plném znění 423/2008 Sb. o deset let později. Osoby se sluchovým nebo kombinovaným postižením mají právo na to vybrat si komunikační systém, který jim nejlépe vyhovuje jak v každodenním životě, tak ve vzdělávání. V tomto zákoně nicméně ve spojení s ČZJ není jakákoli zmínka o aspektu mateřského jazyka, respektive jazyka jako znaku kulturní identity. A konečně v případě francouzského znakového jazyka (dále LSF), který byl ve vzdělávání používán již od 80. let 20. století a kvůli jehož prosazení byl zorganizován Tichá demonstrace v roce 1999, došlo k jeho uznání až v roce 2005 zákonem o rovných právech a rovnosti v příležitostech, účastenství a občanství osob s postižením. Zákon "Handicap" (2005-102) definuje LSF mimo jiné jako plnohodnotný jazyk, vhodný pro vzdělávání neslyšících.

Tab. 1: Status znakových jazyků v ČR, Francii a Švédsku

Stát/ Kategorie	Česká republika	Francie	Švédsko
Uznání ZJ	1998, 2008	2005	1981
Jazykový zákon	423/2008 Sb.	(antidiskriminační 2005-102)	2009:600
- Informace	- přístup k informacím + každodenní život	- přístup k informacím + každodenní život	- přístup k informacím skrz ZJ
- Vzdělávání	- vzdělávání	- bilingvální vzdělávání	-
- Ochrana a podpora	- --	- --	- ZJ musí být ochraňován a podporován

S ohledem na zbytek států EU jsou pouze čtyři země, které zašly v uznání znakového jazyka ještě dál. Na úrovni národní ústavy byl znakový jazyk uznán ve Finsku (1995), v Portugalsku (1997) a v Rakousku (2005). A konečně v roce 2011 byl coby jeden z oficiálních státních jazyků uzákoněn islandský znakový jazyk: „*Jsem přesvědčený, že toto rozhodnutí bude mít za výsledek lépe vzdělané lidi, kteří se stanou aktivními členy společnosti.*“ (Iceland Review, 2011). Znakové jazyky se tedy dostávají nejen do zákonů a ústav, ale také v praktickém slova smyslu do soudních síní a národních i evropských parlamentů.

1.4 Neslyšící žáci ZŠ v kontextu vzdělávacího systému České republiky, Francie a Švédska

Vzdělávání neslyšících má velkou tradici především ve Francii, kde byla v druhé polovině 18. století založena první škola pro sluchově postižené. Mimo to zakladatel školy, Abbé Michel de l'Épée, byl u vzniku revolučního přístupu k neslyšícím využívajícího znaků, prstové abecedy a psané formy jazyka. Z historického hlediska byla Česká republika a Švédsko mnohem více ovlivněny německou metodou vzdělávání, akcentující orální přístup – odezírání a produkci mluvené řeči. V 70. letech 20. století se nicméně Švédsko dostalo do popředí vyvinutím bilingvního přístupu, který rovnocenně kombinuje znakový jazyk a psanou formu mluveného jazyka. Vzdělávání dětí se sluchovým postižením ve speciální škole bylo značně rozšířené i podporované širokou veřejností. V současnosti je tento přístup, který bere v potaz volbu dítěte a jeho právo na přijímání informací skrze jeden plnohodnotný komunikační systém, považován po celém světě za vzdělávací přístup nejvíce respektující specifické potřeby dítěte i demokratické principy vzdělávání. Oproti tomu je však v celé společnosti a vzdělávání obzvláště patrný příklon k integraci dětí do hlavního vzdělávacího proudu, což se odráží především v legislativě týkající se školství a rovných příležitostí.

Velké změny v kurikulu jsou hlavním rysem vzdělávacích reforem první dekády 21. století v mnoha evropských státech. V případě postsovětských zemí šlo vzhledem k absenci uceleného kurikula, o vytvoření zcela nového vzdělávacího systému. Zavedené změny tak byly zcela zásadní a spíše respektující trend daný doporučeními EU. V jiných státech Evropy šlo více či méně o úpravu a inovaci starého dosavadního vzdělávacího systému. Francie obnovila svůj centralizovaný systém zaměřený na principy republiky a osvojování jazyka. Švédsko pokračuje se sjednocování odlišných typů vzdělávacích institucí, které byly dříve zakládány církví nebo obcemi, a zdůrazňováním demokratických hodnot, rovnosti a kulturní diverzity (Evropská komise, 2011).

Na národní úrovni české, francouzské a švédské kurikulum definuje obsah všech vzdělávacích oblastí, stejně jako rozsah učiva a podmínky školní docházky. V souladu s evropskou vzdělávací strategií jsou kurikula zaměřena na klíčové kompetence a očekávané výstupy. Tento trend je značně vidět v českém a francouzském kurikulu, které klíčové kompetence samostatně definuje a věnuje jim samostatnou kapitolu. V případě českého kurikula se šest klíčových kompetencí orientuje na schopnost učit se, řešit problémy, komunikovat a spolupracovat ve skupině (RVP ZV, 2007). Francouzský "fundament" sedmi základních kompetencí se zaměřuje na francouzštinu a cizí jazyky, prvky matematiky, vědy a techniky, humanistickou kulturu a konečně sociální a občanské dovednosti (Ministère de l'Éducation nationale, 2012). Za hlavní cíl je považován boj proti funkční negramotnosti (2010-121). Oproti tomu švédské kurikulum deklaruje význam studijních dovedností pouze v úvodní části kurikula a klíčové kompetence splývají s očekávanými výstupy: „*Studijní dovednosti a metody osvojování a užívání nových znalostí jsou důležité, protože žáci by měli být schopni chápat spojitost těchto informací se skutečným světem, kde existuje obrovský proud informací a který se neustále proměňuje.*“ (Skolverket 2011a, s. 11). Státy se také odlišným způsobem vyrovnávají s praktickým uchopením kurikula školami. Česká republika jako jediná pracuje se školní úrovní kurikula představovanou školními vzdělávacími programy, které si musí každá škola vypracovat. Škola se tak stává zodpovědnou za provádění programu v souladu s rámcovým vzdělávacím programem. Oproti tomu se francouzský a švédský systém spoléhá na obce a místní samosprávy, které odpovědnost přenášejí zčásti na ředitele a zčásti na učitele jednotlivých škol.

Samotné kurikulum je v případě českého i francouzského školství totožné pro slyšící i neslyšící, pouze s drobnými obměnami, které nejsou systémově řešeny. Záleží na škole, zda zavede předmět znakový jazyk nebo hudebně-dramatická výchova, jakou osnovu tyto předměty budou mít a v kterých ročnících budou vyučovány (srov. zákon 2010-121; 561/2004). Švédský vzdělávací systém oproti tomu zahrnuje i speciální kurikulum pro neslyšící nebo nedoslýchavé žáky s přílohou pro žáky s kombinovaným postižením. Toto speciální kurikulum má s kurikulem pro běžné školy stejné vzdělávací cíle a vytyčuje stejné principy a hodnoty, avšak liší se pojetím některých předmětů. Švédský jazyk, anglický jazyk a moderní jazyky prošly úpravou zohledňující sluchové postižení, což se neprojevuje redukcí učiva, ale komunikačním přístupem a časovou dotací zohledňující osvojování dané látky v "cizím" jazyce. Vznikl tak předmět: švédština pro neslyšící a nedoslýchavé, angličtina pro neslyšící a nedoslýchavé, moderní jazyky pro neslyšící a nedoslýchavé. Kromě toho kurikulum obsahuje předmět švédský znakový jazyk, který má stejnou časovou dotaci jako švédský jazyk v běžných školách. Poslední odlišností je předmět pohyb a drama, který, na rozdíl od jeho české a francouzské mutace, má jasně vymezenou strukturu a osnovy zohledňující znakový jazyk, poezii ve znakovém jazyce a informace o kultuře Neslyšících (srov. Skolverket 2011a; Skolverket 2011b).

1.5 Začlenění tématu kultury do kurikula pro neslyšící žáky ZŠ v ČR, Francii a Švédsku

Podle evropských úmluv a vzdělávací politiky existují dvě nezbytné cesty, jak nabídnout přístup ke kultuře neslyšícím žákům v rámci vzdělávacího systému. Především by tak mělo stát nabídkou informací o kultuře Neslyšících, jejich kulturním bohatství a identitě Neslyšícího. Za druhé je samozřejmě nezbytné umožnit těmto dětem také přístup k všeobecné kultuře. Tyto dva cíle jsou dosažitelné pouze tehdy, pokud se znakový jazyk stane jazykem vzdělávání a také prvním jazykem, který se tyto děti budou učit.

První požadavek – předat neslyšícím dětem informace o menšinové kultuře Neslyšících – naplňuje očekávání pouze švédské speciální kurikulum pro neslyšící, které bylo vytvořeno právě s ohledem na tyto požadavky (viz tabulka č. 2). V tomto kurikulu existuje speciální předmět Znakový jazyk pro neslyšící a nedoslýchavé, který je definován jako předmět o mateřském jazyce, respektující identitu neslyšících a odlišnou kulturu. Především v tomto předmětu jsou neslyšící žáci seznamováni s kulturou, tradicemi a zvyklostmi Neslyšící komunity, stejně jako s historií neslyšících. O kultuře Neslyšících jsou děti informovány také v některých předmětech ze vzdělávací oblasti Společenské vědy a v předmětu Pohyb a drama. Ten se zaměřuje nejen na umění Neslyšících a neslyšící umělce, ale také na umění storytellingu, poezii ve znakovém jazyce a rozvíjení schopnosti vyjádřit se ve vizuálně motorickém jazyce na umělecké úrovni. Oproti této praxi francouzské a české kurikulum až na výjimky nebere kulturu Neslyšících a informace o historii neslyšících v potaz (Kulturrådet, 2011).

Druhý požadavek – zpřístupnit neslyšícím žákům také obecnou, většinovou kulturu – samozřejmě naplňují vzdělávací politiky všech tří států, ovšem na odlišné úrovni a odlišnými metodami. Jedním z hlavních cílů vzdělávání je nabídnout přístup ke kultuře, například ve spolupráci s kulturními institucemi jako jsou divadla, knihovny, galerie nebo muzea. Kultura a její význam je výslovně zmíněn v českém a francouzském školském zákoně (viz tabulka č. 2), kde je odkazováno na informace o světových kulturních hodnotách a tradicích (561/2004 Sb.) a osvojení všeobecné i regionální kultury s ohledem na rovnoprávný přístup ke kultuře, kulturnímu dědictví a do kulturních institucí (2010-121). Co se týče národních kurikul, kulturu je začleněna do mnoha předmětů, především do Výtvarné výchovy a speciálního předmětu Pohyb a drama (Švédsko, Česká republika); v případě francouzského kurikula do předmětu Výtvarná a hudební výchova pro Neslyšící.

Přestože je kultura jedním z hlavních témat celého vzdělávání a je začleněna do kurikula na nejrůznějších úrovních od očekávaných výstupů až po klíčové kompetence, požadavek skutečné návštěvy muzea, divadla, galerie nebo knihovny je zmiňován pouze ve dvou předmětech: návštěva divadla ve švédském předmětu Znakový jazyk pro neslyšící a nedoslýchavé (Skolverket, 2011b) a trochu komplexněji ve francouzském předmětu Dějiny umění, které požaduje návštěvu muzeí, galerií, divadel a dokonce i cirkusu (Ministère de l'Éducation Nationale, 2012). Nicméně vzhledem k výrazné autonomii škol spravovaných krajem nebo městem závisí předávání kulturního bohatství i prostřednictvím kulturních institucí především na jednotlivcích z řad učitelů a institucí a konečně podpoře ředitele, který má konečnou zodpovědnost.

Tab. 2: Začlenění tématu kultury do kurikula neslyšících žáků ZŠ

Stát/ Kategorie	Česká republika	Francie	Švédsko
ZJ* a kultura Neslyšících	--	historie a teorie ZJ	ZJ, kultura Neslyšících, identita Neslyšících
kultura ve školských zákonech	- světová kultura a hodnoty	- osvojení všeobecné a regionální kultury - rovnocenný přístup ke kulturnímu bohatství a kulturním institucím	--
Kultura v kurikulu	v různých předmětech	v různých předmětech	v různých předmětech
- návštěva divadla	- v OV*	- v OV	- ZJ pro N a nedosl.
- návštěva muzea	- v OV	- v OV	- --
- návštěva knihovny	- v OV	- --	- --
- návštěva galerie	--	- v OV	- --

*ZJ = znakový jazyk; OV = očekávané výstupy; N = neslyšící

2 Vymezení cílů výzkumu

Tento příspěvek představuje dílčí výstupy výzkumu, které jsou součástí zpracování disertační práce na katedře Speciální pedagogiky Pedagogické fakulty Masarykovy univerzity, zaměřeného na začlenění kulturních institucí do vzdělávání neslyšících žáků základních škol v České republice, Francii a Švédsku. Tato část výzkumného šetření se věnovala analýze přístupnosti kulturních institucí pro neslyšící žáky, konkrétně v muzeích a galeriích všech tří zemí.

2.1 Výzkumné cíle

Hlavním cílem této části výzkumu bylo odhalit faktory, které ovlivňují míru začlenění kulturních institucí do vzdělávání neslyšících žáků ZŠ.

Byly vytyčeny i cíle parciální, a to:

- Zjistit současný stav legislativních opatření týkajících se práv neslyšících na plnohodnotné vzdělávání a na přístup ke kulturnímu bohatství.
- Analyzovat vzdělávací systémy neslyšících v České republice, Francii a Švédsku.
- Analyzovat služby muzeí a galerií, které jsou nabízeny neslyšícím žákům a školám pro sluchově postižené.
- Monitorovat služby, které jsou v rámci zpřístupnění kulturních institucí neslyšícím žákům ZŠ v České republice a zahraničí nabízeny.
- Analyzovat vzájemnou spolupráci ZŠ pro sluchově postižené s muzei a galeriemi ve vybraných zemích.

2.2 Výzkumné otázky

Kromě výzkumných cílů jsem si kladla i dílčí výzkumné otázky.

1. Patří neslyšící žáci ZŠ mezi cílovou skupinu kulturních institucí?
2. Jaká technická opatření kulturní instituce zavedly s cílem zpřístupnit své sbírky neslyšícím žákům?
3. Jaká opatření na úrovni lidských zdrojů byla zavedena pro lepší přístupnost instituce pro neslyšící?
4. Spolupracují kulturní instituce se školami pro sluchově postižené?
5. Spolupracují kulturní instituce s organizacemi sluchově postižených?
6. Jaké jsou nejvýznamnější překážky pro vzájemnou spolupráci mezi kulturními institucemi a školami pro sluchově postižené?

3 Popis základního a výběrového souboru

Toto dílčí výzkumné šetření proběhlo v České republice, Francii a Švédsku od února do prosince 2012. Ve spolupráci s organizacemi Signes de sens a Kulturrådet bylo emailem osloveno 60 českých, 98 francouzských a 30 švédských muzeí a galerií, tedy celkem 188 institucí, s nabídkou účastnit se elektronického průzkumu. Z nich se vlastního šetření zúčastnilo 33 českých, 30 francouzských a 13 švédských muzeí a galerií, celkem 76 institucí.

4 Metodologie

Výzkumné šetření bylo vedeno jako kvantitativní výzkum, kdy bylo použito těchto technik: sběr dat, dotazník a analýza dokumentů.

Analýza dokumentů byla použita pro rozbor školských zákonů, jazykových zákonů, kulturní politiky vybraných zemí a kurikulárních dokumentů.

Technika dotazníku byla využita pro komplexní zhodnocení faktické praxe kulturních institucí, konkrétně muzeí a galerií, ke zpřístupnění kulturního bohatství neslyšícím a míře jejich spolupráce se školami pro sluchově postižené. Pro výzkumné šetření bylo použito elektronické varianty dotazníku s položkami rozčleněnými do sekcí zaměřených na návštěvnost a neslyšící coby cílovou skupinu, přístupnost pro neslyšící na úrovni technických opatření, přístupnost pro neslyšící na úrovni opatření v lidských zdrojích, komunikaci a spolupráci s externími organizacemi a konečně na obtíže, kterým muzea a galerie při snaze o dosažení přístupnosti čelí.

5 Výsledky: Kultura a kulturní instituce ve vzdělávání neslyšících žáků ZŠ v ČR, Francii a Švédsku

Na základě dílčího výzkumného šetření jsem došla k několika závěrům, které pomáhají zodpovědět otázku, nakolik jsou kultura a kulturní instituce začleněny do vzdělávání neslyšících žáků ZŠ v České republice, Francii a Švédsku a to především z pohledu přístupnosti kulturních institucí pro tyto žáky.

5.1 Neslyšící návštěvníci jako cílová skupina

Podle výsledků výzkumu se muzea a galerie stále více zaměřují i na návštěvníky se speciálními potřebami. Avšak neslyšící návštěvníci do této cílové skupiny patří jen vzácně (viz tabulka č. 3). S výjimkou francouzských institucí pouze necelá polovina dotazovaných muzeí a galerií deklarovala zájem o neslyšící návštěvníky. Ti, kteří o neslyšící publikum stojí, se více zaměřují na dospělé neslyšící. Jedním z důsledků je celkově nízká návštěvnost této skupiny v muzeích a galeriích všech tří zemí – průměrný počet návštěv je méně než 20 návštěvníků za rok. Co se týče neslyšících dětí, tak ve výjimečných případech návštěvnost přesáhne 100 dětí za rok, konkrétně v jednom českém muzeu, kde přivítají mezi 100 a 150 neslyšícími dětmi ročně, a ve francouzské instituci, kde mají návštěvnost vyšší než 150 dětí ročně.

Ačkoli některá muzea a galerie prohlašují, že stojí o neslyšící návštěvníky, praktická programová nabídka tomu příliš neodpovídá. Speciální akce pro neslyšící dětské návštěvníky je nabízena pouze v jedné švédské a ve třech českých institucích. Situace je trochu lepší ve Francii, kde 16 muzeí a galerií nabízí speciální prohlídku na míru vytvořenou pro neslyšící a jejich potřeby v rámci svého pravidelného programu. Většina organizuje prohlídku ve znakovém jazyce (buď tlumočenou, nebo ve spolupráci s neslyšícím průvodcem), často s doprovodným workshopem vedeným neslyšícími lektory. Dvě instituce navíc používají tablety se speciálním softwarem vytvořeným pro neslyšící dětské návštěvníky. Právě tyto instituce patří mezi ty s nejvyšší návštěvností.

Tab. 3: Neslyšící návštěvníci muzeí a galerií

Stát/ Přístupnost	Česká republika	Francie	Švédsko
Cílová skupina	16 ano, 17 ne	30 ano	6 ano, 7 ne
dospělí neslyšící	- 12 ano	- 30 ano	- 5 ano
neslyšící děti	- 12 ano	- 22 ano	- 4 ano
Návštěvnost za rok			
- neslyšící dospělí	- nejčastěji méně než 20 (1M* 100-150)	- nejčastěji 50-100 (1M+150)	- nejčastěji méně než 20 (2M 50-100)
- neslyšící děti	- nejčastěji méně než 20 (2M 100-150)	- nejčastěji méně než 20 (1M +150)	- nejčastěji méně než 20 (2M 20-50)
- spokojenost s návštěvností	- 10 ano, 21 ne	- 2 ano, 28 ne	- 3 ano, 8 ne
Program pro N* děti	3 ano	16 ano	1 ano
- přednáška ve ZJ*	- --	- --	- 1
- průvodce se ZJ	- 2	- 15	
- workshop	- 1	- 10	
- divadlo	- 1	- 3	
- nová média	- --	- 2	

*M = muzeum/galerie, N = neslyšící, ZJ = znakový jazyk

V konečném důsledku pouze 15 ze 76 institucí je spokojených s návštěvností neslyšících dětí a 57 s podílem této cílové skupiny na celkové návštěvnosti spokojeno není. Zajímavým faktem je, že mezi institucemi, které prohlašují, že jsou s návštěvností neslyšících spokojené, se nacházejí pouze dvě francouzská muzea. Zbytek představují české a švédské instituce, které mají buď žádnou, nebo velice omezenou nabídku speciálních programů pro neslyšící.

5.2 Úroveň přístupnosti pro neslyšící návštěvníky

Kulturní instituce mají několik možností, jak zajistit přístupnost pro neslyšící návštěvníky. Za prvé se jedná o opatření na úrovni lidských zdrojů. Ve vzorku 76 muzeí a galerií polovina má mezi svými zaměstnanci osobu zodpovědnou za přístupnost návštěvníků se specifickými potřebami (viz tabulka č. 4). Opět naprostá většina institucí z tohoto počtu je francouzské provenience. Veskrze se jedná o instituce spolupracující s neslyšícími lektory nebo tlumočníky do znakového jazyka. Také je často organizován výuka znakového jazyka nebo výcvik komunikačních pravidel při styku s osobami se sluchovým postižením pro zaměstnance u vstupu.

Druhou skupinou opatření jsou technické úpravy. V tradičním pojetí to znamená využití kompenzačních pomůcek pro překonání absence zvuku jako světelnou signalizaci nebo indukční smyčku. Nicméně současný trend se zaměřuje na využití nových technologií a médií s cílem vytvořit plnohodnotný přístup s ohledem na individuální potřeby a práva každého jednotlivce. Většina muzeí a galerií vnímá sama sebe coby místa vizuální kultury bez potřeby větších úprav pro zajištění přístupnosti pro neslyšící. Přestože tyto instituce velice často používají značné množství různých technologií, pouze některé z nich nabízí například na webových stránkách také speciální místo věnované osobám se specifickými nároky či přímo určené neslyšícím spolu s otitulkovaným videem ve znakovém jazyce. V oblasti nových médií je situace ještě horší. Méně než 10 muzeí a galerií nabízí

neslyšícím návštěvníkům multimediálního průvodce, tablet se speciálním softwarem či aplikací nebo alespoň možnost stáhnout si program nebo průvodce prostřednictvím QR kódu do vlastního mobilního telefonu.

Tab. 4: Lidské zdroje a technická opatření pro zajištění přístupnosti kulturní instituce

Stát/ Přístupnost	Česká republika	Francie	Švédsko
Přístupnost HR*			
- spec. zaměstnanec	- 7	- 25	- 7
- opatření pro N*	- 8	- 25	- 4
- komun. pravidla	- 0	- 13 (3 kurz ZJ)	- 1
- neslyšící lektor	- 0	- 22	- 1
- tlumočnick ZJ*	- 0	- 19	- 3
- N zaměstnanec	- 0	- 6	- --
Přístupnost TO*			
- světelná signalizace	- --	- 5	- 1
- indukční smyčka	- --	- 12	- --
- web pro N	- --	- 3	- --
- video ve ZJ na webu	- --	- 8	- --
- obrazovka se ZJ	- --	- 2	- --
- multimediální průvodce	- 1	- 8	- --
- tablet	- --	- 2	- --
- QR kódy	- 1	- 4	- --
- aplikace do mobilu	- --	- 3	- --
- 3D video	- --	- 2	- --

*HR = lidské zdroje, N = neslyšící, ZJ = znakový jazyk, TO = technická opatření

5.3 Komunikace a spolupráce s vnějším světem

Zajištění přístupnosti instituce předpokládá spolupráci s organizacemi, kteří se neslyšícími zabývají. Z celkového počtu 52 muzeí a galerií, které mají neslyšící ve své cílové skupině, méně než polovina spolupracuje s externí organizací na zlepšování přístupnosti pro tuto skupinu návštěvníků (viz tabulka č. 5). Nejčastěji se jedná o organizace nabízející tlumočnické služby, asociace neslyšících nebo univerzity. Pouze jedenáct institucí spolupracuje se školami pro sluchově postižené. Na druhou stranu spolupráce některých z nich funguje oboustranně, kdy jsou žáci a studenti škol využíváni jako experti na znakový jazyk a tvůrci nové slovní zásoby např. v oblasti umění a historie.

Kulturní instituce většinou neslyšící informují o své programové nabídce prostřednictvím hromadných mailů, plakátů nebo oficiálními webovými stránkami. Ty nicméně ve většině případů nejsou upravené pro neslyšící (viz výše). Pouze některé instituce se snaží o informování alternativními komunikačními kanály. Některé kontaktují přímo učitele ve školách pro sluchově postižené, jiné komunikují skrze organizace pro neslyšící (viz tabulka č. 5). Stále také stoupá počet institucí, které využívají sociální sítě a informování prostřednictvím speciálně vytvořených skupin pro neslyšící návštěvníky.

Tab. 5: Komunikace s vnějším světem

Stát/ Přístupnost	Česká republika	Francie	Švédsko
Spolupráce			
- organizace	- 3	- 15	- 1
- školy pro SP*	- 1	- 9 (5 pravidelně)	- 1
Komunikace			
- oficiální web	- 16	- 24	- 9
- hromadný mail	- 10	- 15	- 3
- sociální sítě	- --	- 16	- --
- není cílová skupina	- 19	- --	- 7
- osobní kontakt	- 1	- 1	- --
- organizace pro N	- 1	- 3	- --
Překážky			
- finance	- 13 ano, 20 ne	- 22	- 10
- informace	- 8	- 11	- 7
- HR*	- 8	- 6	- 6
- HR*	- 8	- 16	- 9

*SP = sluchově postižené, N = neslyšící, HR = lidské zdroje

S ohledem na problémy a překážky, kterým muzea a galerie nejčastěji čelí při snaze o zpřístupnění svých sbírek neslyšícím návštěvníkům, jsou nejčastěji zmiňovány nedostatky zaměstnanců a nedostatek financí. Zajímavostí je fakt, že některé instituce by rády mezi své návštěvníky počítaly i neslyšící, nicméně

nespolupracují ani s organizacemi pro neslyšící, ani se nesnaží neslyšící návštěvníky motivovat konkrétním programem. Každopádně platí, že většina těchto muzeí a galerií cítí jako velký problém nedostatek informací o dané problematice.

6 Závěry

Na základě výzkumného šetření můžeme zhodnotit, že v pouze polovině institucí patří neslyšící žáci ZŠ mezi cílovou skupinu návštěvníků. Průměrně jich muzea a galerie přivítají méně než 20 za rok. Úroveň technických opatření je minimální, nejčastěji byla implementována ve Francii.

Vytvoření příznivého prostředí pro neslyšící žáky ve vztahu k zaměstnancům muzeí a galerií je častější. Nicméně pouze minimum institucí spolupracuje s odborníky na danou problematiku, využívá tlumočnických služeb a obrací se přímo na školy pro sluchově postižené.

Nejvýznamnějšími překážkami jsou na prvním místě nedostatek zaměstnanců, následně nedostatek financí a konečně nedostatek informací o problematice.

Z výzkumného šetření vyplývá, že hlavním faktorem ovlivňujícím míru integrace tématu kultury do vzdělávání neslyšících žáků ZŠ jsou především lidské a finanční zdroje.

7 Diskuze

Tento příspěvek nabídl odpovědi na některé otázky týkající se začlenění kultury do vzdělávání neslyšících žáků ZŠ z pohledu přístupnosti kulturních institucí, které by pro školy měly být přirozeným partnerem při naplňování vzdělávacích cílů. Na dosavadních dílčích výstupech se nicméně ukazuje, že tyto instituce v naprosté většině případů nejsou připraveny na dětské neslyšící návštěvníky a ani je (školy) nijak cíleně neinformují o své programové nabídce. Dochází tak k paradoxní situaci, kdy všechny zúčastněné instituce (muzea, galerie, školy) čekají, až první krok udělá někdo další. Je otázkou, zda by v aktivizaci jejich přístupu pomohl atraktivní program osvěty týkající se světa sluchového postižení, základů komunikace a informování o možnostech, které se jinde ve světě nabízejí.

Vzhledem k podobné povaze aktuální legislativy ve všech třech zemích a podobným problémům s financováním kultury v současné době napříč EU, vnímám samotný nedostatek informací o problematice sluchového postižení jako nejzásadnějším faktorem ovlivňujícím začlenění kultury, respektive kulturních institucí do vzdělávání neslyšících žáků ZŠ. Dle mého názoru by nyní bylo vhodné zaměřit se na malé změny a využívat ty možnosti, kterými muzea a galerie již disponují. Společně s know-how organizací, spolků a univerzitních oborů, které se touto problematikou zabývají, a především společně se samotnými neslyšícími lze najít jednoduché řešení nynějších problémů a postupovat dlouhodobě s cílem otevřít muzea a galerie neslyšícím dětem, školám a obecně neslyšícím návštěvníkům.

Z mého pohledu hlavním problémem není nedostatek peněz nebo personálu, ale způsob, jakým – většinová společnost, muzea, galerie, ale také neslyšící – uvažujeme. Je třeba překonat psychologickou bariéru a přestat čekat na to, až ti druzí udělají první krok. To nejmenší, co můžeme učinit, je začít světu říkat, co nabízíme, případně ptát se ostatních, co by chtěli vidět. Změna našeho způsobu myšlení je prvním zásadním krokem ke změně postoje naší společnosti a tím i ke zpřístupnění kulturních institucí neslyšícím žákům ZŠ i nám ostatním.

8 Přehled použité literatury

BLUMENTHAL, A. A New Definition of Culture. *American Anthropologist*. 1940, roč. 42, č. 4, s. 571-586. ISSN 0002-7294. DOI: 10.1525/aa.1940.42.4.02a00040. Dostupné z: <http://doi.wiley.com/10.1525/aa.1940.42.4.02a00040> [on-line] cit. 28.1.2013

DANIELS, B. I. *Culture, cultural rights, and the right to assemble*. *Anthropological Quarterly*, 83(4), 883-883-895, 2010 Dostupné z: <http://search.proquest.com/docview/816193880?accountid=16531> [on-line] cit. 26.1.2013

Evropská komise. *Organisation of the education system in Sweden: 2009/2010*. Bruxelles, 2011. Dostupné z: http://eacea.ec.europa.eu/education/eurydice/documents/eurybase/eurybase_full_reports/SE_EN.pdf [on-line] cit. 17.1.2013

Europe: a continent of many sign languages. In: *European Commission*. 2013. Dostupné z: http://ec.europa.eu/languages/languages-of-europe/sign-languages_en.htm [on-line] cit. 31.1.2013

EUROPEAN COMMISSION. *Organisation of the education system in Sweden: 2009/2010*. Bruxelles, 2011. Dostupné z: http://eacea.ec.europa.eu/education/eurydice/documents/eurybase/eurybase_full_reports/SE_EN.pdf [on-line] cit. 31.1.2013

Evropská unie. Bílá kniha vzdělávání: Teaching and Learning Towards the Learning Society. In: 1995. Dostupné z: http://europa.eu/documents/comm/white_papers/pdf/com95_590_en.pdf [on-line] cit. 31.1.2013

- Explanatory report. *European Charter for Regional or Minority Languages*. Strasbourg: Council of Europe, 1992. Dostupné z: <http://conventions.coe.int/Treaty/en/Treaties/Html/148.htm> [on-line] cit. 28.1.2013
- Francie. Školský zákon. In: *Loi n°2010-121 du 8 février 2010*. 2010. Dostupné z: http://www.legifrance.gouv.fr/affichCode.do;jsessionid=A97A329F2B7AA2EA3EED188D2E7708D0.tpdjo03v_2?idSectionTA=LEGISCTA000006166561&cidTexte=LEGITEXT000006071191&dateTexte=20121031 [on-line] cit. 30.1.2013
- Francie. Loi "Handicap": pour l'égalité des droits et des chances, la participation et la citoyenneté des personnes handicapées. In: *2005-102*. 2005. Dostupné z: http://www.legifrance.gouv.fr/affichTexte.do;jsessionid=A663DF3FDBA867FFABF0301B4EE4C03B.tpdjo03v_2?cidTexte=JORFTEXT00000809647&categorieLien=id [on-line] cit. 31.1.2013
- HEIKKILÄ, R. The language situation in Sweden: The relationship between the main language and the national minority languages. In: *Cultural diversity, Multilingualism and Ethnic minorities in Sweden 2010/10*. Dostupné z: http://www.sens-public.org/IMG/pdf/SensPublic_RHeikkila_Cultural_diversity_Multilinguism_and_Ethnic_minorities_in_Sweden.pdf [on-line] cit. 1.2.2013
- KULTURRÅDET. *Action Plan 2011 - 2016*. Stockholm, 2011. Dostupné z: http://www.kulturradet.se/Documents/Verksamhet/Tillganglighet/mal_handlingsplan.pdf [on-line] cit. 25.1.2013
- LOULANSKI, T. Revising the Concept for Cultural Heritage: The Argument for a Functional Approach. *International Journal of Cultural Property*. 2006, roč. 13, č. 02. ISSN 0940-7391. DOI: 10.1017/S0940739106060085. Dostupné z: http://www.journals.cambridge.org/abstract_S0940739106060085 [on-line] cit. 28.1.2013
- MINISTRE ÉDUCATION NATIONALE. *Le socle commun de connaissances et des compétences*. Education.gouv.fr, 2012 Dostupné z: <http://www.education.gouv.fr/cid2770/le-socle-commun-de-connaissances-et-de-competences.html> [on-line] cit. 28.1.2013
- RVP ZV. *Rámcový vzdělávací program pro základní vzdělávání: (se změnami k 1. 9. 2007)*. Praha: Výzkumný ústav pedagogický, 2007, 126 s. Dostupné z: http://www.vuppraha.cz/wp-content/uploads/2009/12/RVPZV_2007-07.pdf [on-line] cit. 28.1.2013
- Skolverket. *Curriculum for the compulsory school, preschool class and the leisure-time centre 2011*. Stockholm: Skolverket, 2011a. ISBN 978-91-86529-58-1. Dostupné z: http://www.skolverket.se/om-skolverket/publicerat/visa-enskild-publikation?_url_=http%3A%2F%2Fwww5.skolverket.se%2Fwtpub%2Fws%2Fskolbok%2Fwtpubext%2Ftrycksak%2FRecord%3Fk%3D2687 [on-line] cit. 16.1.2013
- Skolverket. *Läroplan för specialskolan, förskoleklassen och fritidshemmet 2011*. Stockholm: Skolverket, 2011b, 406 s.. ISBN 978-91-38325-42-1. Dostupné z: <http://www.skolverket.se/om-skolverket/publicerat/visa-enskild-Svédsko>. Language Act. In: *2009:600*. 2009. Dostupné z: <http://www.eui.eu/Projects/InternationalArtHeritageLaw/Documents/NationalLegislation/Sweden/languageact.pdf> [on-line] cit. 16.1.2013
- Sign language legalized as First language in Iceland. In: *Iceland Review Online*. 2011 Dostupné z: http://www.icelandreview.com/icelandreview/daily_news/Sign_Language_Legalized_as_First_Language_in_Iceland_0_378445.news.aspx [on-line] cit. 31.1.2013
- TIMMERMANS, N. *The status of sign language in Europe: report*. Strasbourg: Council of Europe Publ, 2005. ISBN 92-871-5720-0. Dostupné z: http://www.coe.int/t/e/social_cohesion/soc-sp/5720-0-ID2283-Langue%20signe_GB%20assemblee.pdf [on-line] cit. 26.1.2013
- Úmluva o právech osob s postizením. In: *Spojené národy*. Dostupné z: <http://www.un.org/disabilities/convention/conventionfull.shtml> [on-line] cit. 28.1.2013
- Všeobecná deklarace lidských práv. In: *OSN*. 1948. Dostupné z: <http://www.osn.cz/dokumenty-osn/soubory/vseobecna-deklarace-lidskych-prav.pdf> [on-line] cit. 31.1.2013
- WILLIAMS, R. *Keywords: a vocabulary of culture and society*. Rev. ed. New York: Oxford University Press, 1985c1983, 349 p. ISBN 01-952-0469-7.
- ZEMAN, V. ČLOVĚK V TÍSNI: VARIANTY. *Reforma školství v České republice*. Praha, 2006. Dostupné z: <http://www.varianty.cz/reforma-priruccka.pdf> [on-line] cit. 15.1.2013

Vnik a prezentace tohoto příspěvku byly podpořeny ze stipendijního fondu PdF MU.